

К И Ї В ПРОВІДНИК

ЗА РЕДАКЦІЄЮ
ФЕДОРА ЕРНСТА

Видавець
Олександр
Савчук

Видавець Олександр Савчук
Харків · 2019

УДК 908(477-25)(036)
К38

*Складаємо щиру подяку дирекції та колективу
Центральної наукової бібліотеки
ХНУ імені В. Н. Каразіна,
а також особисто пп. Сергію Білоконю,
Надії Холявці, Ірині Журавльовій,
Вадиму Щербі та Олександрі Шевлюзі
за безкорисливе сприяння виходу в світ цієї книги*

*Репринтне відтворення (крім змісту)
здійснено за виданням:*

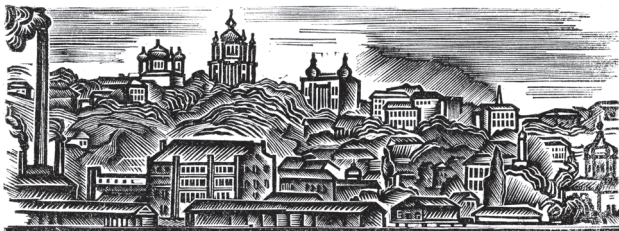
Київ: Провідник / за ред. Федора Ернста. —
К. : ВУАН, 1930. — 797 с.

К38 Київ: Провідник / за ред. Ф. Ернста ; передм.
С. Білокінь. — Харків : Видавець Олександр Сав-
чук, 2019. — XL+802 с., [151 іл., 2 плани].

ISBN 978-617-7538-21-8

УДК 908(477-25)(036)

© С. І. Білокінь, передмова, 2019
© Видавець Олександр Савчук, макет, 2019
© О. Г. Чекаль, худ. оформлення, 2019

ЗМІСТ

<i>Сергій Білокінь</i> Книжка про Київ — пам'ятка боротьби довкола правди	V
---	---

КИЇВ: ПРОВІДНИК

Від редакції.....	5
-------------------	---

Природа, людність, історичне минуле, економіка м. Києва

<i>П. Тимошок і М. Шарлемань</i> Природа та людність Києва.....	7
<i>М. Рудинський</i> Доісторичне минуле Києва.....	21
<i>В. Базилевич</i> Історичне минуле Києва.....	45
<i>М. Ткаченко</i> Історія революційної боротьби у Києві в ХІХ та на початку ХХ ст.	103
<i>А. Ярошевич</i> Київ як економічний центр	169

**Історичні пам'ятки
й культурно-освітні установи Києва**

<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Осередок наукового життя Києва	189
Старий будинок Всеукраїнської Академії Наук	192
Новий будинок ВУАН	195
<i>Ю. Абрамович і Л. Наливайко</i>	
Національний Геологічний Музей У.С.Р.Р. при ВУАН.....	197
<i>В. Караваєв</i>	
Зоологічний Музей ВУАН	203
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Будинок ВУАН по вул. Чудновського №2	206
<i>Ф. Ернст</i>	
Головний будинок Всенародньої Бібліотеки України при ВУАН.....	208
<i>В. Іваницький</i>	
Всенародня Бібліотека України при ВУАН	209
<i>М. Рудинський</i>	
Кабінет Антропології ім. Ф. Вовка при ВУАН	211
<i>Є. Дзбанівський</i>	
Музей Антропології та Етнології ім. Ф. Вовка при ВУАН	213
<i>Ю. Рахманінов</i>	
Київський Музей Революції	215
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Курси чужих мов і Трудшкола ім. Ів. Франка	232
Київська Філія Н.-Д. інституту ім. Т. Шевченка	233
<i>Ф. Ернст</i>	
Театр ім. Тараса Шевченка.....	234
Київський Міський Селянський Будинок.....	234
Будинок трудової школи №54	235
Будинок ВУФКУ (Українфільм)	235

<i>Ф. Кумпан</i>	
Київська Картинна Галерея.....	235
<i>С. Гіляров</i>	
Музей Мистецтв ВУАН	241
<i>Ф. Ернст</i>	
Червоний парк.....	250
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Будинок Інституту Нар. Освіти.....	251
<i>В. Іваницький і Ф. Ернст</i>	
Науковий Відділ В.Б.У. при ВУАН.....	256
<i>Ф. Ернст</i>	
Будинок філософа О. М. Новицького.....	260
Будинок історика й археолога В. Б. Антоновича	261
Будинок кол. таємної української школи	261
Будинок В. Б. Антоновича й М. Драгоманова	262
Будинок композитора М. В. Лисенка.....	262
Будинок Радпартшколи	262
<i>В. Базилевич</i>	
Ботанічний сад.....	263
<i>Ф. Ернст</i>	
Музей Антирелігійної Пропаганди (кол. Володимирський собор).....	264
<i>В. Базилевич</i>	
Київський Інститут Нар. Господарства.....	271
<i>Ф. Ернст</i>	
Кол. будинок І. М. Терещенка.....	272
<i>Ф. Ернст</i>	
Будинок кол. «Анатомічного театру»	273
Будинок київської щоденної преси	274
Оперовий театр ім. К. Лібкнехта.....	275
Буд. кол. Художньої школи М. Мурашка	278
<i>В. Базилевич</i>	
Старе місто	281

<i>Ф. Ернст</i>	
Золота брама	284
Буд. ВУАН по вул. Короленка №37	287
<i>Ф. Ернст і І. Щитківський</i>	
Буд. Історичної Секції ВУАН	288
<i>Ф. Ернст</i>	
Палац Праці	289
«Орининський» пам'ятник	291
Буд., де востаннє перебував у Києві Т. Шевченко	291
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Георгіївська церква	292
<i>Ф. Ернст</i>	
Садиба Софійського Собору	294
<i>М. Макаренко</i>	
Софійський собор	296
<i>Ф. Ернст</i>	
В'їзна брама з вежею кол. Софійського монастиря	313
Будинок кол. консисторії.....	314
Корпуси й огорожа по вул. Короленка.....	314
Кол. трапезна Софійського монастиря	314
Дзвіниця Софійського собору	315
Будинок Архіву Революції	318
Кол. Братський корпус.....	321
Буд. Історичного Архіву ім. В. Б. Антоновича.....	321
Огорожа садиби Соф. Собору.....	322
Брама Заборовського	323
<i>О. Сімзен і Ф. Ернст</i>	
Будинок, де перебували Т. Шевченко, Г. Нарбут й Укр. Академія Мистецтв.....	326
<i>Ф. Ернст</i>	
Буд. кол. Караїмської Кенаси	327
Буд. кол. Школи ім. М. В. Лисенка.....	328
Буд. кол. Україн. Науков. Т-ва	328

Львівський, або Сінний майдан.....	329
Буд. Мікробіологічного Інституту	330
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Майдан Червоних Героїв Перекопу	331
<i>Ф. Ернст</i>	
Монумент Богданові Хмельницькому	333
Буд. Першого Роб.-Селянського Уряду У.С.Р.Р.....	335
Буд. Судових установ.....	336
Старокиївська пожежня.....	336
Найдавніша частина Київського Акрополя	337
Кол. «Батієва» або «Софійська брама»	338
Буд. кол. Десятинної церкви	338
<i>В. Козловська</i>	
Місця найважливіших розкопів	
Київського Акрополя.....	344
<i>Ф. Ернст</i>	
Андріївська церква	349
Перунів горб та Василівська церква.....	354
<i>О. Новицький і Ф. Ернст</i>	
Буд. Всеукр. Археол. Комітету	
й Кабінету Мистецтв ВУАН	357
<i>Ф. Ернст</i>	
Михайлівський майдан	
та кол. монумент кн. Ольги	358
Кол. Боричів узвіз.....	361
Кол. Золотов.-Михайлівськ. манаст. (КУБУЧ).....	361
<i>М. Сичов і Ф. Ернст</i>	
Буд. кол. Михайлівської церкви	364
<i>Ф. Ернст</i>	
Дзвіниця кол. Михайлівського монастиря.....	371
Кол. трапезна	372
Огорожа	372
Садиба	373
<i>В. Базилевич</i>	
Електричний узвіз до Петрівки (Подолу)	374

<i>Ф. Ернст</i>	
Володимирова гора	374
Монумент кн. Володимирові	375
<i>В. Базилевич</i>	
Панорама «Голгота»	377
<i>Ф. Ернст</i>	
Католицький (т. зв. Старий) костьол	377
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Головна артерія суч. Києва — вул. Воровського	379
<i>Ф. Ернст</i>	
Будинок Комуністичної Освіти	382
Оформлення входу до Пролетарського Саду	383
Буд. Окрвідділу Соцзабезу	384
Буд. Центрального клубу «Радробітник»	385
Буд. Трестів	385
Буд. по вул. Воровського №№ 8А, 8Б	387
Буд. Держустанов	387
Буд. Робітників Освіти	388
Буд. кол. А. М. Миклашевського	388
Буд. Клубу інженерів та техніків	390
Буд. Окр. Вик. Комітету й Міської Ради	390
Монумент Карлу Марксові	392
Будинок-Музей Т. Шевченка	394
Стара пошта	397
Буд. Музичного Технікуму	397
Буд. Червоної Армії та Фльоти	398
Дім Наукового Робітника	399
Буд. Окрфінвідділу	399
Буд. Муз.-Драм. Інституту ім. Лисенка	400
<i>В. Базилевич</i>	
Критий ринок на Басарабці	400
<i>Ф. Ернст</i>	
Ленінський район — кол. Липки	401

<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Сад Першого Травня	405
Буд. Центр. Робітн. Бібліотеки ім. ВКП(б)	407
<i>Ф. Ернст</i>	
Буд. по вул. Революції №49	407
Всеукраїнський Історичн. Музей ім. Шевченка	408
<i>Є. Спаська</i>	
Київський Сільсько-Господар. Музей та Пост. Пром. Виставка ім. Г. І. Петровського	425
<i>В. Базилевич</i>	
Будинок Декабристів.....	434
<i>Ф. Ернст</i>	
Буд. музики О. М. Виноградського.....	435
Державний Банк	435
Буд. Окр. Каси Соціального Страхування.....	436
Буд. Народів Сходу	436
Буд. Окркомгоспу й Окрнаросвіти (нині Студ. Гуртожитку)	436
<i>Ф. Ернст</i>	
Буд. кол. архітекта О. В. Беретті.....	441
Буд. кол. Л. Гінзбурга.....	441
Кол. садиба проф. Мерінга	443
Буд. Драм. Театру ім. В. І. Леніна	443
Буд. Пасажу	444
Буд. т. зв. Сулимівки	444
Лютеран. Кірха, буд. кол. пастора й буд. наукових робітників	445
Інститут цукрової промисловости	447
Буд. кол. архіт. В. Городецького	447
Буд. історика М. Ф. Берлинського	448
Буд. Червоних Партизан (Енгельса №34).....	448
Буд. на Виноградній №14	450
Кловський палац (Інстит. Силікатної Промисловости)	451

Будинок робітників Друкарні ВУАН—ДВУ	452
Буд. кол. проф. М. Х. Бунге	452
Буд. наукових співробітників ВУАН.....	453
Буд. Київ. Філії Інституту Марксизму-Ленінізму	454
Інститут Єврейської Культури ВУАН	455
Сад Спілки Радторгслужбовців.....	456
Радянський Парк	457
Будинок Арсенальців	459
Новий буд. Червоної Армії та Фльоти.....	460
<i>В. Базилевич</i>	
Ленінський район — кол. Печерське	461
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Твердиня часів Миколи І.....	463
<i>В. Базилевич</i>	
Будови Червонопрапорного Заводу	466
<i>Ф. Ернст</i>	
Пам'ятник Січневого Повстання 1918 р.	468
Буд. по вул. Січневого Повстання №2	469
Кол. буд. Ф. Вігеля — К. Іпсіланді.....	471
«Малий Микола».....	471
Аскольдова Могила	473
«Великий або «Військовий» Микола.....	474
Микольський або Панкратіївський узвіз.....	476
<i>В. Базилевич</i>	
Стара Печерська Фортеця (т. зв. Цитаделя).....	477
<i>Ф. Ернст</i>	
Буд. кол. Гавітвахти.....	478
Буд. кол. Порохового льоху	478
<i>П. Курінний</i>	
Всеукр. Держ. Культ. Істор. Заповідник «Всеукраїнський Музейний Городок»	479
Берестово	481
Церква Спаса на Берестові	481

Головні етапи історії К.-П. Лаври.....	485
Мазепина стіна.....	490
<i>П. Курінний і Ф. Ернст</i>	
«Свята брама»	491
Корпус № 3-й	494
Корпус № 4-й	496
Велика церква	496
<i>Ф. Ернст</i>	
Друкарня ДВУ—ВУАН.....	505
<i>П. Курінний і Ф. Ернст</i>	
Авдиторія Музейного Городка.....	507
<i>Ф. Ернст</i>	
Кол. Малярська школа.....	507
<i>П. Курінний</i>	
Хід на печери	509
Історія Печерного монастиря	510
Ближні печери	513
<i>П. Курінний і Ф. Ернст</i>	
Дальні печери	516
<i>П. Курінний</i>	
«Гостинниці»	519
Лаврський Музей Культів та Побуту	520
Музей Архітектури	532
Музей України (збірка П. П. Потоцького).....	533
Музей Театральний при ВУАН	534
Музей Діячів Науки та Мистецтва України при ВУАН.....	536
Архіви Заповідника	536
Бібліотеки Заповідника	537
<i>П. Курінний і Ф. Ернст</i>	
Дзвіниця та Музей Ливарництва.....	538
<i>Ф. Ернст</i>	
Будин. колишнього Арсеналу	542
Феодосіївська церква.....	543

Воскресенська церква	544
Давній палац київ. ген.-губернаторів.....	545
Московська брама Печерської фортеці	545
Васильківська брама Печерської фортеці	547
Буд. Київськ. Школи Зв'язку ім. М. Калініна.....	548
Буд. по вул. Червонопрапорн. Заводу №40	548
<i>В. Базилевич</i>	
Буд. по вул. Червонопрапорн. Заводу №30	549
Місце повстання саперів 1905 р.	549
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Петрівка (кол. Поділ)	551
<i>Ф. Ернст</i>	
Пам'ятник повернення Києву	
магдебурзьського права.....	555
Церква Різдва	557
Будинок Поштової станції.....	558
Пристані Дніпрового Держпароплавства.....	560
Буд. Набережно-Хрещатицька вул. №5	560
«Хлібний магазин»	561
Буд. по вул. Революції №40	562
Буд. кол. Балабухи	562
Буд. по вул. Революції №85	563
Буд. Трудшколи №19	564
Буд. по Покровській вул. №5.....	565
Покровська церква	567
«Добрий Микола»	569
Буд. Трудшколи №20.....	570
<i>В. Базилевич</i>	
Пам'ятка Жовтневого повстання.....	570
Буд. першого Більшовицького комітету Подолу	571
<i>Ф. Ернст</i>	
Кол. Грецький монастир.....	571
Всеукраїнський Торговельний Музей.....	572
«Братство» й стара київська академія	574

Будинок харчовиків.....	588
Контрактовий будинок	588
Кол. київська ратуша.....	593
Самсонівський фонтан або «лев»	597
«Гостиний двір»	600
Успенський собор на Подолі	601
Кол. Флорівський монастир	603
Замкова гора або Киселівка	606
Кол. Домініканський костюль (пізніше церква Петра й Павла)	610
«Притицький Микола»	613
Буд. Трудшколи №5	614
<i>В. Базилевич</i>	
Буд. по вул. Шолом-Алейхема №15	615
<i>Ф. Ернст</i>	
Буд. по вул. Шолом-Алейхема №6.....	615
Кол. цеховий двір	616
Будинок водників	617
Церква Воскресіння.....	618
Старий Гостиний двір	619
Буд. по Спаській вул. №16	619
«Набережний Микола»	620
Стара бурса	621
Іллінська церква	624
Центральна електрична станція.....	625
Борисоглібська церква.....	626
Буд. по Борисоглібській вул. №13	627
Буд. по вул. Революції №44	627
<i>Ф. Ернст</i>	
Навколо центральних частин м. Києва	629
<i>О. Сімзен-Сичевський</i>	
Київська гавань.....	630
Київська район. електрична станція	632

<i>В. Базилевич</i>	
Вищий та Нижчий вал	635
Житній торг	636
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Щекавиця або Скавика	636
<i>В. Базилевич</i>	
Буд. по вул. Шолом-Алейхема №22.....	637
Новий Кіно-Театр	638
Кирилівська вулиця	638
<i>В. Козловська</i>	
Садиби по Кирилівській вул. №№ 59-61.....	639
<i>В. Зуммер і Ф. Ернст</i>	
Кирилівський Державний Заповідник	640
<i>В. Базилевич</i>	
Четверта фабрика взуття	651
Куренівка	652
Буд. Трудшколи №14	652
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Пріорка	653
Кинь Грусть	653
<i>Ф. Ернст</i>	
Північ-Захід від Старого Києва.....	654
<i>Г. Козлов</i>	
Київський Ветер.-Зоотехн. Інститут.....	654
<i>В. Базилевич</i>	
Буд. кол. підпільної революц. друкарні.....	656
Буд. Клубу залізничників	656
Кооперативний Інститут ім. В. Я. Чубаря.....	656
<i>О. Сімзен-Сичевський</i>	
Астрономічна обсерваторія	658
<i>Ф. Ернст</i>	
Буд. Студентського гуртожитку (кол. худ. школи)	659
Буд. Першої друкарні.....	660
Інститут Пролет. Культури й Будівельний Ін-т	660

<i>В. Базилевич</i>	
Городок металістів	661
<i>Ф. Ернст</i>	
Буд. художників В. Орловського й М. Пимоненка	662
<i>В. Базилевич</i>	
Лук'янівський район. робітн. клуб	662
Ленінський дитячий городок.....	663
Буд. Ю. Д. Мельнікова	663
Акліматизаційний сад.....	664
<i>Ф. Ернст</i>	
Держ. Каблевий завод ім. Л. Красіна	664
Буд.-майстерня худ. Ол. Мурашка.....	665
Буд. М. Бейліса.....	665
Лук'янівське кладовище	666
Жовтневий район	667
<i>В. Базилевич</i>	
Пам'ятник повстання саперів 1905 р.	668
Жовтнівка (Шулявка)	668
<i>Ф. Ернст</i>	
Завод «Фізико-Механик»	670
Пожежне депо.....	671
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Політехнічний Інститут.....	671
<i>О. Корнієв</i>	
Київський Зоологічний сад	673
<i>Ф. Ернст</i>	
Пушкінський парк.....	677
Фабрика ВУФКУ (Українфільм).....	677
Зовод «Більшовик»	681
<i>Ф. Ернст</i>	
Завод мір та ваг ім. Ф. Дзержинського.....	682
<i>В. Базилевич</i>	
Пам'ятник «Заповітам Леніна»	682

<i>Ф. Ернст</i>	
Район Січневого повстання.....	683
<i>В. Базилевич</i>	
Завод «Ленінська Кузня»	683
<i>Ф. Ернст</i>	
Вокзал	685
<i>В. Базилевич</i>	
Червонопр. Вагоно-Парот.-рем. завод.....	690
Залізнична колонія	691
<i>Ф. Ернст</i>	
Нов. буд. Трикотажної фабрики	692
Червоноармійська вулиця	693
Центр. клуб кустарів «Дер Штерн»	694
<i>В. Базилевич</i>	
Театр ім. М. К. Заньковецької	694
Червоний стадіон.....	695
Другий критий ринок.....	696
Буд. кол. друкарні «Южно-Русского Рабочего Союза»	697
Буд. Трудшколи №32.....	697
<i>Ф. Ернст</i>	
«Новий костюл»	698
<i>В. Базилевич</i>	
Буд., де проживала родина В. І. Леніна	698
<i>Ф. Ернст</i>	
Байкова гора.....	699
Сталінка (Деміївка)	700
Південно-східня частина міста	701
<i>В. Базилевич</i>	
Косий капонір	702
<i>Ф. Ернст</i>	
Прозорівська башня.....	704
<i>В. Базилевич і Ф. Ернст</i>	
Звіринець.....	704

<i>Ф. Ернст</i>	
Військова школа ім. С. С. Каменева	706
Кол. Видубицький монастир	707
Деревообробний завод.....	711
Залізничний міст.....	712
Ланцюговий міст ім. Є. Бош.....	712
Передмісна Слобідка	714
Труханів острів.....	715
Новий Петрівський міст	717
<i>Ф. Ернст</i>	
Околиці Києва.....	719
<i>М. Шарлемань</i>	
Т. зв. Микольська пустинь.....	719
Старосілля	720
<i>Ф. Ернст</i>	
Вишгород.....	721
<i>М. Шарлемань і Ф. Ернст</i>	
Межигір'я	723
<i>Ф. Ернст</i>	
Старопетрівський колгосп «Надія»	727
<i>М. Шарлемань</i>	
Пуца-Водиця	727
<i>Ф. Ернст</i>	
Балабанівська комуна ім. Г. І. Петровського	728
Михайлівська артіль «Селінтерн»	728
Святошин.....	729
Гатнянська артіль «Колос»	729
Голосіїв	729
Буд. відпочинку Секції Наук. Робітн.	734
Китаїв	735
Церковщина, Феофанія, Віта Литовська	736
Круглицька комуна ім. Т. Шевченка.....	737

<i>М. Шарлемань</i>	
Держ. Заповідник «Конча-Заспа»	737
Дарниця	739
<i>Ф. Ернст</i>	
Жердівська комуна ім. Жовтневої Революції.....	739
Довідкова частина	741
Наукові установи Києва за матеріалами	
комісії краєзнавства ВУАН	743
Всеукраїнська Академія Наук	743
Науково-дослідчі інститути,	
катедри та установи	754
Вищі школи	760
Музеї.....	764
Архіви.....	768
Бібліотеки.....	768
Наукові товариства.....	778
Нові назви вулиць, завулків, майданів, районів.....	780
Трамвайні маршрути	782
Фотознімки, вміщені в тексті	784